

Xaqan Balayev

*AMEA İnsan Hüquqları üzrə
Elmi-Tədqiqat İnstitutunun
böyük elmi işçisi,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru*

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN HƏRBİ QURUCULUQ SİYASƏTİ

1917-ci ilin oktyabr çevrilişindən sonra Rusiyada hakimiyyəti ələ almış bolşeviklər çarizmin devrildiyini və hər bir xalqın öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun olmasını rəsmi şəkildə bəyan etdilər. Hadisələrin sonrakı gedişatı göstərdi ki bu bəyannamə sovet hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün atılmış bir addım idi. Sovet rəhbərlərinin əsl niyyəti köhnə Rusiya imperiyasının əvvəlki hüddudlarında saxlanılmasına yönəlmişdi. Lakin o dövrdə milli istiqlalımızın liderləri tarixin onlara bəxş etdiyi bu fürsətdən layiqincə yararlandılar.

Belə ki, Zaqafqaziya Seyminin dağılmasından sonra Azərbaycan Milli Şurası 1918-ci il mayın 28-də ölkəmizin müstəqilliyinin bərpasına nail olmuş, bütün dünyaya Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıldığını elan etmişdir. Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi olduqca mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər fonunda baş vermişdir. Gürcüstan və Ermənistandan fərqli olaraq ölkə ərazisinin böyük hissəsi, o cümlədən paytaxtı Bakı bolşevik-daşnaq (1918-ci ilin aprelində rus kommunistləri və erməni daşnaqları birləşərək, Bakı Xalq Komissarları Soveti adlı qondarma hökumət qurmuşdular) qüvvələrinin işğal altında idi.

Xarici qüvvələrin nəzarətində olan torpaqlarımızın azad edilməsi, həmçinin dövlət istiqlaliyyətinin qorunub saxlanılması (1918-ci ilin iyununda bolşevik-daşnaq ordusunun Gəncə üzərinə hücumu başlamışdı) Azərbaycan rəhbərliyi qarşısında duran tələpəli məsələlər idi. Məhz buna görə AXC yarandığı ilk gündən ordu quruculuğu məsələlərinə böyük önəm vermiş, dövlətin təhlükəsizliyinin əsas atributu olan silahlı qüvvələrin yaradılması istiqamətində böyük işlər görmüşdür.

1918-ci il mayın 28-də qəbul edilmiş istiqlal bəyannaməsində qeyd edilirdi ki, "Azərbaycan özünü xarici müdaxilələrdən müdafiə etmək, daxili düşmən qüvvələri zərərsizləşdirmək üçün nizami orduya malik olmalı, özünün silahlı qüvvələrini yaratmalıdır".

Lakin digər Qafqaz respublikalarından fərqli olaraq milli ordunun yaradılması sahəsində ciddi problem yaranmışdı. Bunun əsas səbəbi hələ çar Rusiyası dövründə müsəlmanların silahlı qüvvələrə cəlb edilməməsi olmuşdur, orduya yalnız ali müsəlman silkinə mənsub olanlar çağırılırdı. Təxminən bir əsrlik müddət ərzində azərbaycanlıların 4-5 nəslinə silah etibar edilməmiş (Türkiyə və İranla müharibələr zamanı çarizm müsəlman əhalinin ona silah çevirəcəyindən ehtiyat edirdi), onların hərbi hazırlığı çox aşağı səviyyədə olmuşdur. Göstərilən faktorların məntiqi nəticəsi olaraq peşəkar ordunun yaradılması sahəsində ölkə rəhbərliyi ciddi maneələrlə üzləşmişdi. Eyni zamanda, bütün bu çətinliklərə baxmayaraq xalqın və dövlətin mənafeyi naminə ordu quruculuğu prosesi yüksələn xətlə davam etdirilmişdir. Milli ordumuzun formalaşdırılmasında Osmanlı dövlətinin köməyini də xüsusi qeyd etməliyik. Məlum olduğu kimi, 1918-ci il iyunun 4-də Xalq Cümhuriyyəti və Osmanlı nümayəndələri arasında imzalanmış Batum müqaviləsinə əsasən lazım olan təqdirdə Türkiyə hökuməti Azərbaycana hərbi yardım edilməsinə dair öhdəlik götürmüşdü. Razılaşmaya uyğun olaraq ələ həmin ilin yayında Nuru paşanın başçılığı ilə türk hərbi hissələri ərazimizə daxil oldu.

Bolşevik-daşnaq qüvvələrinin Gəncə üzərinə hücumu ilə əlaqədar olaraq 1918-ci il iyunun 19-da bütün ölkə ərazisində hərbi vəziyyət elan olundu. 1918-ci il iyunun 26-da isə (bu gün respublikamızda silahlı qüvvələr günü kimi qeyd olunur) AXC rəhbərliyinin qərarı ilə azərbaycanlılardan ibarət hərbi hissələrdən diviziya statusunda müsəlman əlahiddə korpusu yaradıldı.

Beləliklə, ordumuzun formalaşdırılması yolunda ilk addım atıldı. Bunun ardınca ölkədə hərbi mükəlləfiyyət, orduya çağırış haqqında hökumət tərəfindən fərman verildi. Milli korpusumuzun ilk hərbi sınağı Göyçay döyüşlərində iştirakı oldu. Düşmən ordusunun Gəncə üzərinə yürüşünün qarşısı alındı, onun hücum əməliyyatlarına birdəfəlik son qoyuldu. Os-

manlı qoşunları ilə birgə qazanılmış bu qələbədə sonra işğal edilmiş ərazilərimizin sovet-erməni tör-töküntülərindən təmizlənməsinə başlandı və bu tarixi missiya 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının azad edilməsi ilə şərəflə başa çatdırıldı. Paytaxta köçmüş respublika rəhbərliyi beynəlxalq gərgin şəraitə nəzərə alaraq, ordu quruculuğu prosesini daha da sürətləndirdi. 1918-ci il oktyabrın 23-də Nazirlər Kabineti hərbi nazirliyin yaradılması barədə qərar qəbul etdi. Həmin il noyabrın 7-də qərar qüvvəyə mindi. AXC-in ilk hərbi naziri vəzifəsi Nazirlər kabinetinin sədri Fətəli xan Xoyskiyə həvalə edildi. Bu fakt özü ölkə rəhbərliyinin hərbi məsələlərə necə böyük önəm verdiyini sübut edir.

Ordumuzun yaradılmasına o dövrün ən tanınmış hərbiçiləri cəlb edilmişdi. 1918-ci ilin dekabrında Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir, Əliqə Şıxlinski onun müavini vəzifəsinin icrasına başladı. Əliqə Şıxlinski tərəfindən hərbi tədbirlər planı və strateji təkliflər hazırlandı. Plana görə 1919-cu ildə 25 minlik, 1920-ci ildə 40 minlik hərbi kontingentin formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdu. Dövlət büdcəsinin 24 faizi bu məqsəd üçün sərf edildi.

1919-cu il yanvarın 15-də baş qərərgah yaradıldı, Stleyman bəy Sulkeviç onun reisi təyin edildi. Baş qərərgahın nəzdində hərbi məhkəmə və hərbi prokuror nəzarəti, hərbi nazirin yanında hərbi şura təsis edildi. Bu orqanların yaradılması orduda nizam-intizamı möhkəmləndirməklə yanaşı, bolşevik təbliğatının genişlənməsinin qarşısını da alırdı. Milli zabit kadrlarının artırılması sahəsində də əməli işlər görüldü. Hələ 1918-ci ilin yayında Gəncədə hərbi məktəb yaradılmışdı. 1919-cu ilin noyabrında burada ümumi, topçuluq və mühəndislik şöbələri fəaliyyət göstərirdi. 1918-ci il oktyabrın 27-də üç hərbi məktəb yaratmaq məqsədilə hərbi nazirliyin sərəncamına 50 min manat vəsait ayrıldı. 1920-ci ildə süvari, topçuluq və snayper məktəbləri yaradıldı. Bu tədris müəssisələrində dərslər demək üçün mütəxəssislər dəvət edildi. Türk və rus zabitlərinin köməkliyi ilə piyada və süvari polkları, artilyeriya briqadası, diviziyası yaradıldı. AXC hökuməti ordunun müasir silah növləri və hərbi sursatla təmin edilməsinə ciddi diqqət yetirirdi. Bu baxımdan 1919-cu il iyunun 27-də Gürcüstanla imzalanmış hərbi müdafiə paktının böyük rolu olmuşdur. Bu müqaviləyə uyğun olaraq ordumuz Gürcüstandan çoxlu sayda hərbi sursat almışdı. Təchizatın yaxşılaşdırılması üçün İtaliya hərbi nazirliyi ilə də danışıqlar aparıldı. Bütün bu görülmüş işlər nəticəsində ordumuzun peşəkarlıq səviyyəsi xeyli yüksəldi.

Həmin illərdə Muğanda qırmızı ordu hissələri, Əsgəran və Qazaxda isə erməni daşnaq qoşunları darmadağın edildi. Xüsusilə əlamətdar haldır ki, bu əməliyyatları ordumuz müstəqil şəkildə həyata

keçirmişdi (əvvəlki döyüşlərdə Osmanlı ordusu ilə müstəqil vuruşmuşdu).

Azərbaycan parlamentində də ordu quruculuğu ilə bağlı müəyyən qanunlar hazırlanmışdı, onlardan ən mühümünü 1919-cu il avqustun 18-də sərhəd mühafizəsinin təsis edilməsi haqqında qanunun qəbulu idi. Qanuna müvafiq olaraq respublikanın bütün sərhədləri boyu mühafizə sərhəddə postlarının yaradılması nəzərdə tutulmuşdu.

1920-ci ilin yanvarında 40 minlik nizami ordunun formalaşdırılması başa çatdırıldı. Onun tərkibinə 2 piyada və 1 süvari diviziyası daxil idi. Hərbi hissələrimiz qərb standartları əsasında yaradılmış, müxtəlif qoşun növləri arasında əlaqələndirici fəaliyyət təşkil edilmişdi. Lakin o zaman mövcud olan gərgin daxili və beynəlxalq şərait hərbi tədbirlərin daha da təkmilləşdirilməsi yolunda ciddi problemlər törətdi. Bu dövrdə ermənilərin Qarabağa və Əsgərana hücumları ilə əlaqədar olaraq milli ordu hissələrimiz general Həbib bəy Salimovun başçılığı ilə dütməyə qarşı döyüşlərə cəlb edildi. Əsgəran ətrafında ermənilər məğlubiyyətə uğradıldı, daşnaq qiyamı yatırıldı. Digər tərəfdən ordumuzun böyük əksəriyyətinin qərb ərazilərində cəmləndirilməsi Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi ərəfəsində şimal sərhədlərimizdə müdafiənin zəifləməsinə səbəb oldu. Bundan istifadə edən XI rus ordusu elə həmin il aprelin 28-də Bakını tutaraq AXC hakimiyyətini devirdi və sonralıqca bütün Azərbaycanı işğal edərək sovetləşdirdi. Müstəqil dövlətçiliyimizin süqutu ilə ordu quruculuğu prosesinə də son qoyuldu.

Eyni zamanda, qeyd etməliyik ki, milli ordunun yaradılması AXC rəhbərliyinin xalqımız qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri idi. Silahlı qüvvələrimiz sonadək vətənimizin müstəqilliyi naminə şərəflə vuruşmuş, öz əsgəri borcunu layiqincə yerinə yetirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli ordusu.

https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Xalq_C%C3%BCmhuriyy%C9%99tinin_Mill_i_Ordu

2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I cild, Bakı, 2004

3. Azərbaycanın Hərb Tarixi. https://www.google.az/webhp?sourceid=chrome_instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Az%C9%99rbaycan%C4%B1n+H%C9%99rb+Tarixi